

УДК: 338.242.2:631.11

*О. А. Мартинчик,
здобувач, асистент кафедри економіки підприємства,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*О. А. Martynchuk,
Applicant for a degree, assistant of Chair of Economics
of Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr*

THEORETICAL ASPECTS OF ESTIMATION OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті здійснено історичний генезис існуючих методичних підходів до аналізу та оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. В процесі досліджень встановлено, що на сьогоднішній день відсутня єдина загальноприйнята методика аналізу та оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств і до умов сільськогосподарського виробництва пристосовуються уже існуючі методики, які суттєво різняться між собою та не позбавлені певних недоліків. Спільним для них усіх є застосування одного чи декількох показників, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність продукції. Запропоновано конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств оцінювати за допомогою рейтингового методу, перевагами якого є можливість об'єднувати різні аспекти розвитку аграрних формувань області і визначати ранг підприємства за сумою місць, займаних ними в загальній сукупності та оцінити стан підприємств на галузевому ринку.

The article dwells upon historical genesis of the existing methodological approaches to the analysis and evaluation of the

competitiveness of the agricultural enterprises. In the course of research it is found that there is no unanimous commonly-accepted procedure of analysis and evaluation of competitiveness of agricultural enterprises, moreover agricultural industry conditions are treated with the already existing methods which significantly differ between themselves and are not void of drawbacks. The common thing for these methods is usage of one or more indexes that characterize the efficiency of the agricultural industry and competitiveness of the products. It is suggested to evaluate the competitiveness of the agricultural enterprises with the help of the rating method, the advantages of which include the possibility to combine various aspects of the development of agricultural organizations of the region and to define the rank of the enterprise by the sum of the ranks in total, as well as to evaluate the state of the enterprise in the industry market.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, методи оцінки, методичні підходи, рейтингова оцінка.

Keywords: competitiveness, agricultural enterprises, methods of estimation, methodical approaches, rating estimation.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення конкурентоспроможності сільського господарства визначена на державному рівні як найважливіше завдання економічної політики. Проте здійснені заходи не вчинили належної сприятливої дії на аграрний сектор. Впродовж останніх років реформування економіки країни носило розрізнений, необґрунтований характер, що привело до різкого спаду виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, втраті конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому і внутрішньому ринках.

В умовах збільшення долі імпорту продовольства, враховуючи найважливішу соціальну і економічну значущість сільського господарства, проблеми підвищення його конкурентоспроможності набувають особливої значущості. Все вищесказане визначає необхідність дослідження конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, методів її оцінки, формування і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань аналізу та оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств присвячені праці видатних українських та російських вчених-економістів, зокрема В. Я. Амбросова [1], Л. А. Євчук [3], В. К. Збарського [5], С. М. Кваші [6], М. Й. Маліка [7], Б. Й. Пасхавера [4], О. О. Школьного [12], М. В. Ожерельєвої [8] та ін. Разом з тим, спроби визначити та оцінити конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств пов'язані, передусім, з пристосуванням вже існуючих методів оцінки конкурентоспроможності до умов сільськогосподарського виробництва, а тому визначена проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є теоретичне узагальнення існуючих методичних підходів до аналізу та оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та формування на цій основі авторського бачення щодо вирішення вказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципово всі застосовувані методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можна об'єднати в наступні дев'ять груп: 1) методи, основані на аналізі порівняльних переваг; 2) методи, що базуються на оцінці фінансового стану підприємства; 3) методи, засновані на теорії ефективної конкуренції; 4) методи, основані на теорії якості товару; 5) матричні методи; 6) методи визначення конкурентної позиції з точки зору стратегічного потенціалу підприємства; 7) інтегральний метод; 8) метод бенчмаркінгу; 9) інші методи.

Так, М. Й. Малік та О. А. Нужна для оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств користуються трьома методами: методом, оснований на теорії ефективної конкуренції, через частку підприємства на ринку та методом бенчмаркінгу.

В основу першого методу авторами покладено оцінку трьох груп показників: 1) показники ефективності управління виробничим процесом; 2) показники фінансового стану підприємства; 3) показники ділової активності. Інтегральний показник конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства визначався методом середньозваженої арифметичної із врахуванням коефіцієнтів вагомості кожного окремого групового показника.

Разом з тим автори зазначають, що із трьох запропонованих ними методів найприйнятнішим для визначення рівня конкурентоспроможності

сільськогосподарських підприємств є метод бенчмаркінгу, оскільки він є відносно простішим порівняно з методом ефективної конкуренції, та містить меншу кількість розрахунків. Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств за вказаним методом визначався дослідниками за наступними параметрами: фондовіддача, рівень продуктивності праці, рентабельність реалізації продукції, частка підприємства на ринку, частка собівартості продукції, що випускається, у доході (виручці) від її реалізації, цінний сегмент, в якому працює підприємство щодо реалізації продукції на певному ринку [7].

Дещо інший підхід до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства пропонує А. О. Шепіцен. На його думку, оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства має ґрунтуватися на аналізі його потенційної та поточної конкурентоспроможності. До показників, що дозволяють оцінити потенційну конкурентоспроможність, автор відносить грошову оцінку ріллі, фондозабезпеченість, працезабезпеченість, енергозабезпеченість, ефективність технології (вихід валової продукції на 100 га ріллі), фондоозброєність, енергоозброєність, продуктивність праці. Шляхом порівняння даних показників з максимальним їх значенням у відповідному році визначаються індекси співвідношення, які потім методом згладжування часток приводяться до підсумкового показнику, що характеризує потенційну конкурентоспроможність. Поточна конкурентоспроможність, виражена через конкурентоспроможність продукції, визначається окремо за кожним її видом як відношення інтегрального індексу якості до індексу вартості товару. Для визначення конкурентоспроможності загальної продукції підприємства індекси якості за кожним видом продукції зважуються часткою виручки від реалізації певного її виду у загальній масі виручки. Після визначення потенційної і поточної конкурентоспроможності та приведення їх до складених величин, на основі аналізу кореляційно-регресійних зв'язків даних двох видів конкурентоспроможності з величиною рентабельності підприємства визначається реальна конкурентоспроможність сільгосппідприємства [11, с. 72].

Недоліком описаної методики, на наш погляд, є, по-перше, складність отримання інформації для розрахунку інтегрального індексу якості товару, по-друге, постійне приведення показників до складених величин, що затримує процес розрахунку і ускладнює роботу. Крім того, розрахунок загального (інтегрального) показника конкурентоспроможності підприємства здійснюється автором шляхом рішення кореляційно-регресійного рівняння впливу поточної та потенційної конкурентоспроможності на рентабельність підприємства, що з методичної точки зору є неправомірним, оскільки ці показники тісно корелюють між собою.

Оцінку конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства на основі аналізу потенційної (ресурсної) та поточної конкурентоспроможності здійснюють і В. К. Збарський та М. А. Місевич [5, с. 64-65]. При цьому інтегральний показник конкурентоспроможності розраховують за формулою:

$$C_{\epsilon} = \sqrt{C_p \times R \times PT}, \quad (1)$$

де C_{ϵ} – індекс конкурентоспроможності високотоварного сільськогосподарського підприємства; C_p – індекс конкурентоспроможності продукції, розрахований як відношення інтегрального індексу якості товару до ціни його реалізації [5, с. 59-60]; PT – індекс товарності підприємства; R – рейтинговий індекс потенційної конкурентоспроможності, визначений за формулою:

$$R = \sqrt{(1-a_1)^2 + (1-a_2)^2 + \dots + (1-a_n)^2}, \quad (2)$$

де a_1, a_2, \dots, a_n – показники, що характеризують потенційну конкурентоспроможність, а саме: продуктивність сільгоспугідь, чисельність працівників, фондоозброєність, фондозабезпеченість, енергоозброєність та енергозабезпеченість, продуктивність праці, втрати виробництва, рівень виробництва валової продукції, рівень прибутковості виробництва та реалізації продукції [5, с. 36].

У відповідності з іншою методикою в якості факторів для оцінки конкурентоспроможності підприємства пропонується використовувати показники його фінансового стану, ринкової частки та рівня конкурентоспроможності продукції, які графічно відображаються на основі побудови трьохвимірного конкурентного простору. Об'єм, що займає кожне підприємство в даному просторі, відповідає рівню його конкурентоспроможності серед досліджуваної сукупності [9, с. 620-623]. Однак які саме показники обрати для оцінки фінансового стану підприємства чи конкурентоспроможності його продукції не зазначено, як і не зазначено те, яким чином їх звести до трьох узагальнюючих показників.

На думку російських вчених, до основних показників конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства слід віднести трудомісткість, фондомісткість, зарплатомісткість, рівень рентабельності, фінансову самостійність підприємства, якість продукції, рекламу. В свою чергу рівень конкурентоспроможності підприємства визначається за допомогою розрахунку його місця у рейтингу конкурентоспроможності підприємств досліджуваної сукупності [10, с. 208-209].

Колектив українських вчених-аграрників для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників вважає методологічно виправданим застосовувати систему показників ефективності сільськогосподарського виробництва, а саме: рівень рентабельності, масу та норму прибутку, продуктивність праці, ціну та якість продукції, товарність виробництва, його ліквідність та кредитоспроможність. Доцільним є також аналіз наступних показників: ефективності використання земельних, трудових, матеріальних ресурсів, фондівіддача, фондо- й енергомісткість одиниці продукції і валової доданої вартості, створеної в галузі [4, с. 51].

Оскільки головним та незамінним ресурсом в сільському господарстві є земля, то критерієм конкурентоспроможності виробництва, на думку А. Т. Єсполова, є чистий прибуток в розрахунку на одиницю земельної площі. В якості додаткових показників можуть застосовуватись: обсяг реалізації на одиницю земельної площі, чистий прибуток в розрахунку на виробничий капітал та на одиницю затраченої праці, рентабельність виробництва [2].

В. Я. Амбросов та Т. Г. Маренич вважають, що «важливими показниками конкурентоспроможності є обсяг продажу у вартісному обчисленні та прибуток. Як додаткові показники виступають порівняльний рівень собівартості продукції, ціна її реалізації» [1, с. 26].

Таким чином, існуючі методи та методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств суттєво різняться між собою та не позбавлені певних недоліків. Спільним для них усіх є застосування одного чи декількох показників, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність продукції. У зв'язку із цим аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств пропонуємо здійснювати за допомогою рейтингового методу, перевага якого полягає в тому, що він дозволяє об'єднати різні аспекти розвитку підприємств регіону і визначити ранг підприємства за сумою місць, займаних ними в загальній сукупності. Основними недоліками рейтингового методу є значна залежність від макроекономічних показників, непрозорість показників, що групуються, відсутність врахування регіональної специфіки.

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності є необхідною складовою рейтингової оцінки конкурентоспроможності. В якості групувальної ознаки доцільно обрати рівень рентабельності. Вибір даного показника можна пояснити універсальним характером його застосування. По-перше, він є результативною ознакою всіх аспектів діяльності підприємства – ресурсних, витратних, збутових та інших. По-друге, особливість рівня рентабельності полягає у тому, що він не враховує галузеві особливості сільськогосподарського виробництва, на відміну від показників ефективності використання землі, собівартості, які часто застосовуються в якості групувальної ознаки.

Вважаємо необхідним застосувати рейтинговий метод для загальної характеристики рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств області, використовуючи наступні показники: рівень рентабельності, прибуток, фондівіддача і частка ринку.

Фондовіддача є найважливішим показником ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства. Враховуючи той факт, що в досліджуваній сукупності представлені підприємства різних галузей спеціалізації, вплив основних видів ресурсів на кінцевий результат також буде варіюватись.

Показники ефективності використання трудових ресурсів також суттєво коливаються залежно від виду господарської діяльності господарства. На механізованих виробництвах фактор робочої сили відіграє менш важливу роль, ніж на трудомістких. Оскільки в сільському господарстві на даний час присутні два типи галузей, порівнювати господарства різної спеціалізації за рівнем продуктивності праці не зовсім доцільно.

Варто відзначити актуальність використання показника «частка ринку» в якості критерію оцінки конкурентоспроможності, оскільки він є найважливішим показником конкурентної позиції підприємства на ринку, а його динаміка дозволяє прогнозувати розвиток процесу зміни рівня конкурентоспроможності (підвищення або зниження).

Особливістю рейтингового підходу до оцінки конкурентоспроможності в нашому дослідженні є порівняння сільськогосподарських підприємств залежно від їх спеціалізації. Мета такої оцінки – загальна характеристика конкурентоспроможності та виявлення галузей сільського господарства регіону, що володіють на даний момент найбільшими конкурентними перевагами.

Необхідність групування при проведенні рейтингової оцінки пояснюється наочністю результатів дослідження. Визначені групи господарств за районами дозволяють зрозуміти спеціалізацію найбільш рентабельних підприємств, їх розміщення по території області, місце у рейтингу за показниками прибутку, фондівіддачі і

частки ринку, а також визначити роль кожного критерію в формуванні рейтингу конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на сьогоднішній день відсутня єдина загальноприйнята методика аналізу та оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Спроби визначення й оцінки даної категорії пов'язані, передусім, з пристосуванням уже існуючих методик до умов сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств доцільно оцінювати за допомогою рейтингового методу. Даний підхід, на нашу думку, має явні переваги, оскільки дозволяє об'єднати різні аспекти розвитку підприємств регіону і визначити ранг підприємства за сумою місць, займаних ними в загальній сукупності та дозволяє отримати картину стану підприємств на галузевому ринку.

Подальших досліджень потребують питання розробки практичних рекомендацій по підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Література.

1. Амбросов В. Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Вісник ХНАУ, серія «Економіка АПК і природокористування». – 2009. – № 10. – С. 23-28.
2. Есполов А. Т. Вопросы теории и практики обеспечения конкурентоспособности объектов в аграрном секторе экономики / А. Т. Есполов // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. – 2004. – № 1. – С. 27-34.
3. Євчук Л. А. Стратегічне управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств: монографія / Л. А. Євчук. – Миколаїв: Вид-ць Прокопчук Т. Ю., 2010. – 340 с.
4. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: Наукова доповідь / За ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 260 с.
5. Збарський В. К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В. К. Збарський, М. А. Місевич; за ред. професора В. К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
6. Кваша С. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ / С. Кваша, О. Лука // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 79-86.
7. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
8. Ожерельєва М. В. Конкурентоспособность региональных АПК: теория и практика выбора специализации / М. В. Ожерельєва. – М.: Колос, 2007. – 104 с.
9. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. монографія у двох томах. Т.1 / За ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – 831 с.
10. Проблемы конкурентоспособности агропродовольственного комплекса РФ и факторы ее повышения. Сб. науч. тр. / ВИАПИ им. А. А. Никонова. – М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова, 2008. – Вып. 21. – 384 с.
11. Шепіцен А. О. Оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства / А. О. Шепіцен // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 66-73.
12. Школьний О. О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / О. О. Школьний. – Умань: Видавництво Уманського державного аграрного університету, 2007. – 308 с.

References.

1. Ambrosov, V. Ya. and Marenych, T. H. (2009), "Evaluation of competitive agricultural enterprises", *Visnyk KhNAU*, vol. 10, pp. 23-28.
2. Espolov, A. T. (2004), "Questions of theory and practice of providing of competitiveness of objects are in the agrarian sector of economy", *Izvestija Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Serija agrarnyh nauk*, vol. 1, pp. 27-34.
3. Yevchuk, L. A. (2010), *Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu sil's'kohospodars'kykh pidprijemstv* [Strategic management competitiveness of agricultural enterprises], Prokopchuk, T. Yu., Mykolaiv, Ukraine.
4. Trehobchuk, V. M. and Paskhaver, B. J. (2007), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy na vnutrishn'omu i zovnishn'omu rynkakh* [Ensuring the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine for domestic and foreign markets], Instytut ekonomiky ta pronozuvannia, Kyiv, Ukraine.

5. Zbars'kyj, V. K. and Misevych, M. A. (2009), *Konkurentospromozhnist' vysokotovarnykh sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv* [Competitiveness of highly profitable agricultural enterprises], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.
6. Kvasha, S. and Luka, O. (2003), "Competitiveness of domestic agricultural products in terms of Ukraine's accession to the WTO", *Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 79-86.
7. Malik, M. J. and Nuzhna, O. A. (2007), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpryiemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms], Natsional'nyj naukovyj tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.
8. Ozherel'eva, M. V. (2007), *Konkurentosposobnost' regional'nyh APK: teorija i praktika vybora specializacii* [Competitiveness of regional agroindustrial complexes: theory and practice of choice of specialization], Kolos, Moskva, Russia.
9. Sabluk, P. T., Ambrosova, V. Ya. and Mazniev, H. Ye. (2001), *Problemy efektyvnoho funktsionuvannia APK v umovakh novykh form vlasnosti ta hospodariuvannia* [Problems of the effective functioning of agroindustrial complex are in the conditions of new patterns of ownership and manage], Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.
10. Sbornik nauchnyh trudov (2008), *Problemy konkurentosposobnosti agroprodovol'stvennogo kompleksa RF i faktory ee povyshenija* [Problems of competitiveness of agrarian-food complex of Russian Federation and factors of her increase], Vserossijskij institut agrarnykh problem i informatiki imeni A.A. Nikonova, Moskva, Russia.
11. Shepitsen, A. O. (2003), "Estimation of competitiveness of agrarian enterprise", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 66-73.
12. Shkol'nyj, O. O. (2007), *Orhanizatsijno-ekonomichni mekhanizmy upravlinnia konkurentospromozhnistiu ahrarnykh pidpryiemstv* [Organizationally-economic mechanisms of management of agrarian enterprises a competitiveness], Umans'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet, Uman', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2014 р.